

УДК 746.3(477)

DOI 10.32461/2226-3209.4.2021.250258

Цитування:

Варивончик А. В. Становлення та розвиток українського гобелену в дизайні середовища. *Вісник Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв*: наук. журнал. 2021. № 4. С. 86-91.

Varyvonchik A. (2021). Formation and development of Ukrainian tapestry in the environment design. *National Academy of Culture and Arts Management Herald: Science journal*, 4, 86-91 [in Ukrainian].

Варивончик Анастасія Віталіївна, доктор мистецтвознавства, доцент, професор кафедри дизайну і технологій Київського національного університету культури і мистецтв
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4455-1109>
varivonchik@ukr.net

СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТОК УКРАЇНСЬКОГО ГОБЕЛЕНУ В ДИЗАЙНІ СЕРЕДОВИЩА

Мета статті – висвітлити виникнення і відстежити історичну еволюцію особливого українського художнього промислу, відомого як мистецтво гобелену в дизайні середовища. **Методи дослідження** ґрунтуються на мистецтвознавчому аналізі, принципах історизму, наукової системності та об'єктивності у дослідженні українського гобелену. **Наукова новизна**. Розкрито історичні витoki мистецтва гобелену, порушено питання введення інноваційних технік виконання гобелену, що вплинуло на сучасний дизайн середовища ХХІ ст. На основі результатів проведеного дослідження можемо зробити **висновки**, що мистецтво гобелену наслідують традиції народного килимарства. В сучасних умовах гобелен здатен активно наповнювати етнокультурне середовище, в окремих випадках являє собою монументальне декоративне мистецтво. Із аристократичного та елітарного мистецтва він стає більш демократичним, прикрашаючи інтер'єри приміщень ХХІ ст.

Ключові слова: гобелен, килимарство, традиції, інновації, дизайн середовища.

Varyvonchik Anastasiia, Doctor of Sciences (Art Studies), Associate Professor, Professor of the Department of Design and Technology, Kyiv National University of Culture and Arts

Formation and development of Ukrainian tapestry in the environment design

The purpose of the article is to highlight the provisions and track the historical evolution of a special Ukrainian art craft, known as the art of tapestry in environmental design. **The research methods** are based on art history analysis, the principles of historicism, scientific consistency, and objectivity in the study of Ukrainian tapestry. **Scientific novelty**. The historical origins of tapestry art are revealed, the issue of introducing innovative techniques for making tapestry is raised, which influenced the modern design of the environment of the XXI century. Based on the results of the study, we can **conclude** that the art of tapestry follows the traditions of folk carpet weaving. In modern conditions, the tapestry is able to actively fill the ethnocultural environment, in rare cases, it is a monumental decorative art. From aristocratic and elite art, it becomes more democratic, decorating the interiors of the premises of the XXI century.

Keywords: tapestry, carpet weaving, tradition, innovation, environmental design.

Актуальність теми дослідження. Художні промисли України беруть свій початок з традиційного декоративно-прикладного мистецтва, що було невід'ємною складовою у побуті людини протягом багатьох віків. Декоративне мистецтво розвивалося у двох провідних спрямуваннях, таких, як домашні ремесла і об'єднані художні промисли, що тісно існували з ринком. Саме ці дві форми побутували паралельно і пов'язувалися між собою взаємозбагаченням. Кожна історична епоха привносила суттєві зміни у побут

населення та виробу майстрів ремісників. Вдале географічне розташування, торговельне положення, природні багатства України надавали можливість розвивати домашні ремесла та організовувати промисли. Одним з таких видів декоративно-прикладного мистецтва є ткацтво і килимарство. Про традиційне народне мистецтво існує значний корпус наукових досліджень. Багатовікові історичні та технологічні традиції українського килимарства вивчали: Д. Щербаківський (1927), С. Таранущенко

(1968), А. Жук (1973), Я. Запаско (1973), Т. Кара-Васильєва (1997), О. Данченко (1982.) та ін. У цих та інших публікаціях цієї тематики йдеться про зміст, особливості образної структури, про майстерність умільців, про традиції, зокрема й родині, тощо. Наукові дослідження проблематики українських гобеленів проводили Л. Жоголь (1969), Г. Кусько (1987), О. Ямборко (2005) З. Чегусова (2016) та інші.

Декоративне мистецтво України є видом художньої діяльності і є творами, що поєднують практичні й естетичні якості. Такими видами в галузі народного мистецтва є ткацтво та килимарство. Перша інформація про ткацтво на землях України сягає часів трипільської культури III–II тис. до н.е. Доводять про це археологічні знахідки: прядильні знаряддя для ткацтва, первісні деталі від верстатів, тканні відбивки на керамічних виробах засвідчують використання рослин і техніку переробки текстильного сирцю [11]. Килимарство та його різновиди відіграло значну роль у декоративному мистецтві на наших землях і брало свій початок з часів первинних килимових виробів, що розпочалося в домашніх умовах. «Найбільше піднесення давнього килимарства відбулося у X–XI ст., коли килими використовувалися у оздобленні праслов'янських язичницьких храмів. Стіни тодішніх храмів, де стояли скульптурні зображення богів-ідолів, покривали завісами із дорогих килимів» [11]. В Україні килимові вироби мали різноманітні назви. Найдавніша назва «ковер» згадується в давніх писемних джерелах. На початку XII ст. з'явилася назва «килим». Тканинам з квітчастим орнаментом була притаманна назва «ковер», а зі смугастими і геометричними – «килими», це відноситься до часів XVI – XVIII ст. [11]. Здавна в побуті і господарстві населення килимові вироби відігравали значну роль, їх

застосовували для житла, створювали одяг, використовували в господарських, обрядових та ритуальних діях. Не винятком був і гобелен як різновид ужиткового мистецтва, безворсовий настінний килим із сюжетними і орнаментальними композиціями. Шпалери (або гобелен) – це тканый безворсовий килим, створений вручну з орнаментальною або сюжетно-тематичною композицією. Значна кількість історичних документів щодо створення шпалер втрачена. Відомо, що як мистецтво вони почали своє існування в Європі на межі X–XII ст. Пізніше вироби застосовувалися при оздобленні інтер'єрів європейських палаців. На виробництві створюючи шпалери майстри художник і ткач працювали разом, вдаючись до колективної творчості. Загальновідомо, «що у XIII столітті у Парижі було чотири різні корпорації ткачів-килимарів, що працювали на вертикальних верстатах. У 1302 році її було об'єднано із «сарацинськими килимарями», що створювали килими в «левантійській (східній) техніці» [11]. У XV – XVI ст. створювалися шпалери – «мільфлори» (тисяча квітів) із затканим тлом великою кількістю квіткових кущів і дрібних квітів. Також склалися з самостійних квіткових композицій сюжетні картинки, де вільні місця на тлі займали квіти. Інші типи шпалер належали до «вердюру». До композиції «вердюр» входила щільна рослинність і звірі, що полювали у ній на птахів. Застосовували композиції і з алегоричним змістом та сценами міфології, а також події із лицарськими романами на тлі архітектурних пейзажів (рис. 1.) [9].

Походження терміну «гобелен» стало відомим в XVII ст. у Франції. В Парижі братами Гобеленами було створено першу мануфактуру, що поєднала фламандських красильників і ткачів. Саме їх прізвище і стало назвою виробам [10].

Рис. 1. Гобелен «Сади Людовика XIV». За мотивами французької школи романтичного живопису XVII ст. [9].

Гобелен є одним із різновидів декоративно-прикладного мистецтва, що створюється вручну з перехресними нитковими переплетеннями. Виготовляють гобелени із вовняних, а також шовкових ниток, відокремленими частинами. Після їх закінчення роботи поєднують між собою, зшиваючи [13]. Створення шпалер та гобеленів є складним видом ткацького мистецтва. Полотно тканого гобелену являло собою пітканий репс. Піткання цілком закривало основу. За функціональністю гобелен є стінною шпалерою з орнаментальними та фігурними композиціями. Він слугував для теплового та акустичного ізолювання церковних та світських приміщень, одночасно прикрашаючи їх [13]. Давні гобелени в Україні мали різноманітні назви: «опони», «дивани», «коверці», «шпалери», «тапетії», «перистромати». В 1962 р. у місті Лозана (Швейцарія) на «Першому міжнародному вернісажі художнього текстилю» Ле Корбюзьє вжив нове поняття – «мюральномад» – кочівна фреска, яке відносилось до двох основних функцій гобелену. Тобто його художньо-сміслові значення у предметному середовищі: висіти і легко переноситись з місця на місце (відношення до стіни – mural, до переносимості – nomad)» [4].

У XIX ст. більшість гобеленів відтворювали ткані малюнки та картини. Промислова революція вплинула на розвиток мистецтва килимарства і особисто на гобелен за допомогою барвників, інструментів та матеріалів. Гобелени, що створювалися на виробництві завдяки механічному ткацтву, стали загрозою і почали витісняти оригінальне ремесло. Вперше підтримку традиційного виробництва гобелену визнали художники в Англії наприкінці XIX ст., що було пов'язано з «Рухом мистецтва та ремесел», наголосивши про «втрату індивідуальної творчості, вони відродили ідеали середньовічного майстерства, намагаючись протидіяти наслідкам індустріалізації на декоративно-прикладне мистецтво». Керівником руху відродження мистецтва гобелену в Європі був письменник, художник, теоретик мистецтва Вільям Моріс (1834–1896), створивши гобеленову фабрику в Абатстві Мертон у м. Сурей в передмісті Лондону. Він з одностумцями п'ятнадцять років розробляв ткацькі верстати та живописні декорації вітражів і стін (рис. 2). Група ремісників, художників, дизайнерів під керівництвом Артура Хейгейт Макмурдо, що підтримала

вчення В. Моріса, відроджувала гобелен у Франції і в Шотландії в середині XX ст. [5].

Рис. 2. Фірма «Морріс і Ко». Виступ воїнів.
Е. Борн-Джонс.
Шпалера з серії «Святий Грааль» [5].

На початку 60-х років XX століття існувало два види ручного гобелену. Одним з авторських напрямів були сучасні проекти, що створювалися за історичними постмодерністськими творами. Другий вид ручного гобелену, мінімізуючи технологічні експерименти, повертався до шпалер традиційного ткацтва.

Мистецтво українського гобелену розпочало свій розвиток на початку XX ст. (рис.3). Митці у перші пореволюційні часи започатковують основу українського гобелену, використовуючи традиційні старовинні сюжетні композиції в створенні художніх творів.

Рис. 3. С. Колос, килим «Птах і песик» 1923 р.
Ручне ткацтво [7].

У 30-х роках XX ст. сюжетно-тематичні килими в Україні стали наслідком поєднання народного та професійного мистецтва. До виготовлення цих творів долучалися такі художники, як В. Касіян, М. Дерегус, Д. Шавикін, А. Петрицький та інші [8]. В музеї Українського мистецтва організовували ткацькі майстерні, до яких на роботу

запрошували майстринь-професіоналів з місцевих осередків із великим досвідом. Килимарниці опановували нові та складні техніки гобелену. В той же час, вони обмінювалися секретами народного килимарства та вносили коректування в ескізи та начерки художників.

У 50-х роках ХХ ст. відроджується мистецтво килимарського промислу. Художники з ентузіазмом та натхненням розробляють і створюють тематичні килими із застосуванням багатофігурних композицій, перетворюючи їх на мистецькі станкові твори з об'ємним зображенням і розробкою світлотіньових форм. Наступним етапом в створенні тематичного килима стає відхід від станкового живопису і повернення до декоративного мистецтва. Художні пошуки майстрів Івана і Марії Литовченків відбувалися у площино-декоративній манері та яскраво-кольоровій гамі (рис. 4) [1].

*Рис. 4. Іван і Марія Литовченки.
Гобелен «Тарас Шевченко», 1961 р.
Ручне ткацтво [1].*

У 60-ті роки ХХ століття гобелени розглядаються як панно. Працюючи у текстильно-монументальному напрямку, майстри передавали ритм та динаміку трудових буднів, життя. В мистецтві гобелену в 70–80-ті роки набули популярності вироби так званої текстильної трансформації. Під її впливом розвинулися естетичні категорії тканого панно та сформувалося поняття «сучасний гобелен» [15, 131].

На Республіканській виставці декоративного мистецтва (1969 р.) майже не було робіт, виконаних традиційними техніками щільного і гладкого ткацтва. З часом, до звичної вовняної пряжі додалися шпагат, тасьма, шкіра, метал. Як зазначає дослідник Т. Стриженова: «Гобелен сьогодні не тільки «рухлива фреска» («кочівна фреска») він надзвичайно багатолікий: це і рельєф, це і пластичний об'єм – своєрідна текстильна

скульптура, і навіть ціле архітектурне «текстильне середовище»» [12, 136]. Мистецтво українських гобеленів має давні традиції, й, розвиваючись, увібрало в себе образність, стилістику, мотиви народного килимарства, своєю чергою, впливаючи на нього, поєднало у собі характерні риси та особливості гобелену і килиму.

XXI століття ознаменувало переломний етап у переосмисленні сталих парадигм українського декоративно-ужиткового мистецтва. Розвиток сучасних інформаційних та комунікативних технологій, розширення мультимедійного простору дали поштовх для стрімкого творчого процесу в усіх його напрямках, створюючи відповідне художньо-естетичне середовище. Український гобелен виконує особливе призначення в цьому. Для сучасного гобелену характерним є питання синтезу гобелена з предметно-просторовим середовищем. Традиційні текстильні матеріали доповнюються синтетичними. У технічному виконанні, разом із використанням різноманітних засобів народного ткацтва, долучають аплікацію, ажур, колаж та ін. У структуру гобеленів додають шнури, металеві нитки та інші складники, що розширює можливості формування та передачі образу. Використання новітніх текстильних матеріалів, різноманітних способів переплетення певною мірою змінили фактуру поверхні та зовнішній вигляд гобелену [14, 237].

На сучасному етапі мистецтво гобелену зазнає чималих впливів інших зарубіжних течій та призводить до втрати національних ознак. В сучасному дизайні середовища все рідше з'являються нові твори, що базуються на принципах шпалерного класичного гобелену, через дорожнечу сировини, велику трудомісткість виконання. Авторські монументальні килими-гобелени, що виконані у кращих українських традиціях, на жаль, майже відсутні. Дозволити собі придбати гобелен ручної роботи можуть замовники за домовленістю з майстром. Ця галузь декоративного мистецтва потребує участі меценатів, що вплине на піднесення культури в Україні.

Відомі роботи українських майстрів знаходяться у Гобеленовій залі Українського центру культури та бізнесу в Афінах, що має дванадцять великих творів та гармонійно об'єднує внутрішній ансамбль інтер'єру [2, 28]. Понад сорок років Блакитну залу у штаб-квартирі Генеральної асамблеї Організації Об'єднаних Націй в Нью-Йорку прикрашає

величний килим, що вражає високохудожніми техніками виконання та довершеністю орнаментальних форм, відомої української майстрині Надії Бабенко. Прикладом участі монументального текстильного мистецтва у формуванні художньо-естетичного середовища є гобелен Полтавської універсальної наукової бібліотеки імені І. П. Котляревського. У 2010 р. цей твір поєднав внутрішній простір п'яти поверхів інтер'єру цієї будівлі. Він створив водночас потужне художньо-образне наповнення. Його назва «Світ Котляревського». В алегоричній формі автор твору розкриває символічне бачення світосприйняття дійсності.

Значного поширення на даний час займають міні-гобелени. Текстильні мініатюри легко контактують з інтер'єрами житлових будинків (рис. 5, 6) [15, 138].

Рис. 5 Пілюгіна О. [10].

Рис. 6. Гобелени в сучасному інтер'єрі [6].

Аналізуючи такий вид декоративно-прикладного мистецтва як ткацтво гобелену, можемо зробити такі висновки: що гобелен – це окремий вид мистецтва, один із найважливіших елементів національної культури українського народу, який розвивався на ґрунті українських національних

традицій. Він належить і до монументального, і до ужиткового декоративного мистецтва, здатен активно наповнювати етнокультурне середовище, бути і аристократичним, і елітарним, і демократичним мистецтвом, що прикрашає та наповнює інтер'єр приміщення.

Література

1. Андріяшко В. Гобелен кийвських художників 1950–1970-х років. URL: <https://docplayer.net/52257788-Gobelen-kiyivskih-hudozhnikiv-h-rokiv.html> (дата звернення: 01.09.2021)
2. Бабенко О. Зала в Афінах. Народне мистецтво. Київ: 2007. №1/2. С. 28-29.
3. Варивончик А. В. Художні промисли України: генеза, історична еволюція, сучасний стан та тенденції. Київ: Ліра-К. 2018. 528 с.
4. Вербіцька Н. Виготовлення шпалер і гобеленів. 2012. URL: <https://uchika.in.ua/vigotovlen-pyu-shpaler-i-gobeleniv.html> (дата звернення: 01.09.2021)
5. Гобелен із циклу «Святий Грааль». Озброєння та виступ лицарів круглого столу. 2021. URL: <https://gallerix.ru/album/Burne-Jones/pic/glrx-692355346> (дата звернення: 21.09.2021)
6. Гобелени в інтер'єрі: старовинні та сучасні. URL: <https://lesoprodukt12.ru/idei/boho-stil-v-interere-neordinarnoe-reshenie-dlya-vashej-kvartiry.html> (дата звернення: 01.10.2021)
7. Железняк С. Изобразительное искусство: учеб. для 5-го кл. общеобразоват. учеб. Завед. Київ: Генеза. 2013. 176 с.
8. Жук А.К. Український радянський килим. Київ: Наукова думка. 1973. С. 41-43.
9. Камінська Т. Мистецтво сонячної Франції часів Короля-Сонця (частина1). URL: <https://katani08.livejournal.com/104528.html> (дата звернення: 12.10.2021)
10. Макарчук С. А. Етнічна історія України: навч. Посібник. Київ: Знання. 2008. 471 с.
11. Пілюгіна О. Західноєвропейські гобелени URL: <http://gobelen.in.ua/osnovn%D1%96-v%D1%96domost%D1%96-pro-narodne-kilimarstvo.html> (дата звернення: 09.11.2021)
12. Стриженова Т.К. Рудольф Хеймрат. Гобелен. Альбом. Серія: Мастера советского искусства. Москва: Советский художник. 1984. 176 с.
13. Ткацтво в Україні: історія виникнення, розвиток, сучасні майстри. <https://osvita.ua/vnz/reports/culture/> (дата звернення: 25.10.2021)
14. Українознавство: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / за ред. М.І. Обушного. Київ: Видавничо-поліграфічний центр. Київський університет. 2008. 672 с.
15. Ямборко О. Я. Рецепція вітчизняного гобелену 1960-х – 2000 рр. в процесі текстильної метаморфози. Вісник ХДАХДМ. 2005. № 9. С. 131-141.

References

1. Andriyashko V. Tapestry of Kyiv artists of 1950-1970. Retrieved from <https://docplayer.net/52257788-Gobelen-kiyvskih-hudozhnikiv-h-rokiv.html> [in Ukrainian].
2. Babenko O. (2007). Hall in Athens. Folk art. Kyiv: №1, 2. 28-29. [in Ukrainian].
3. Varyvonchuk A.V. (2018). Arts of Ukraine: genesis, historical evolution, current status, and trends. Kyiv: Lira-K. [in Ukrainian].
4. Verbitskaya N. (2012). Production of wallpaper and tapestries. Retrieved from <https://uchika.in.ua/vigotovlennya-shpaler-i-gobeleniv.html> [in Ukrainian].
5. Tapestry from the cycle "Holy Grail". Armament and performance of the Knights of the Round Table. (2021). Retrieved from <https://gallerix.ru/album/Burne-Jones/pic/glr-692355346> [in Ukrainian].
6. Tapestries in the interior: ancient and modern. Retrieved from <https://lesoprodukt12.ru/idei/boho-stil-v-interere-neordinarnoe-reshenie-dlya-vashej-kvartiry.html> [in Ukrainian].
7. Zheleznyak S. (2013). Fine arts: textbook. for the 5th grade. general education. textbook Head. Kyiv: Genesis. [in Ukrainian].
8. Zhuk A. K. (1973). Ukrainian Soviet carpet. Kyiv: Scientific opinion. 41-43. [in Ukrainian].
9. Kaminskaya T. The art of sunny France in the days of the Sun King (part 1). Retrieved from <https://katani08.livejournal.com/104528.html> [in Ukrainian].
10. Makarchuk S. (2008). Ethnic history of Ukraine: textbook. Manual. Kyiv: Knowledge. [in Ukrainian].
11. Pilyugina O. Western European tapestries. Retrieved from <http://gobelen.in.ua/osnovn%D1%96-v%D1%96domost%D1%96-pro-narodne-kilimarstvo.html> [in Ukrainian].
12. Strizhenova T. (1984). Rudolf Heimrat. Tapestry. Album. Series: Masters of Soviet Art. Moscow: Soviet artist. [in Russian].
13. Weaving in Ukraine: history of origin, development, modern masters. Retrieved from <https://osvita.ua/vnz/reports/culture/> [in Ukrainian].
14. Ukrainian Studies: textbook. way. for students. higher textbook lock. (2008). For ed. E. Obushnogo. Kyiv: Publishing and Printing Center. Kyiv University. [in Ukrainian].
15. Yamborko O. Ya. (2005). Reception of domestic tapestry of the 1960s - 2000s in the process of textile metamorphosis. Bulletin of the KhDAHDM. № 9. 131-141. [in Ukrainian].

*Стаття надійшла до редакції 04.10.2021
Отримано після доопрацювання 25.10.2021
Прийнято до друку 29.10.2021*